

ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА

Олег МАТЕЮК, Світлана КАПІТАНЕЦЬ

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ СТИЛІВ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Відсутність гармонійного узгодження окремих аспектів військово-професійного спілкування і розподіл уваги на всі функції керівництва породжує неефективні стилі спілкування офіцера з підлеглими. Супутниками цих стилів є суперечливі та нестійкі ціннісні орієнтації, слабе і недостатньо усвідомлене орієнтування в ситуаціях спілкування, невисока емоційно-вольова стійкість, недостатня гнучкість у виборі засобів впливу на підлеглих, вузькість діапазону застосовуваних форм спілкування. Це призводить до залежності офіцера від ситуації і від своїх недоліків, до непродуманих та імпульсивних форм впливу на підлеглих. Збільшується і соціально-психологічна дистанція між молодими офіцерами та їх підлеглими. Наприклад, 59% випускників Національної академії Прикордонних військ України (НАПВУ) досить низько оцінюють свою готовність до керівництва підлеглими і спілкування з ними.

Аналіз відгуків із військ підтверджує наявність у спілкуванні молодих офіцерів із підлеглими очікуваних труднощів. Так, 16,1% випускників НАПВУ за період 1998–1999 рр. не зуміли правильно побудувати свої взаємовідносини з підлеглими. Це опосередковано свідчить про недостатню комунікативну підготовку, яка є визначальною в командуванні особовим складом.

Проблема стилю спілкування військового керівника відкривається тут своїм генетичним аспектом, тобто необхідністю аналізу процесу розвитку його структури, виявлення причин орієнтації курсантів і молодих офіцерів саме на такі, а не інші форми та методи спілкування з підлеглими. Розвиток структури стилю здійснюється в рамках специфічного становлення особистості майбутнього офіцера, росту його соціальної і фахової зрілості в умовах життя, навчально-професійної діяльності і спілкування у військовому вузі.

Психологічна наука розглядає розвиток людини як процес її самоперетворення через активне присвоєння культурно-історичних форм, засобів діяльності і спілкування людей. При цьому у результаті системної детермінації психіки внутрішніми та зовнішніми чинниками якісно перетворюються поведінка та засоби психічного відображення нею навколишнього світу.

У роботах військових психологів і педагогів розглянуті різноманітні аспекти розвитку майбутнього офіцера в основних сферах діяльності: військово-професійній, побутовій, службовій, суспільно-політичній [1; 2; 4–6]. Однак прямої постановки досліджень генезису індивідуальних способів і засобів спілкування курсантів як майбутніх військових керівників не було. На наш погляд, особливостям розвитку психологічних механізмів і форм військово-професійного спілкування керівника надано недостатньо уваги через традиційне розуміння другорядності й підпорядкованості спілкування у відношенні до діяльності.

Розвиток особистості курсанта, а отже, і його стилю спілкування, включає різноманітні аспекти: зміст розвитку, його спрямованість, джерела й умови (детермінанти), тенденції, етапи і результати.

Зміст процесу розвитку військово-професійного стилю спілкування у курсанта – це якісна перебудова психологічної структури його індивідуального стилю, що склався в період життя до навчання у вузі. Змінюються ціннісні орієнтації, що виявляються в спілкуванні, характер їх підпорядкованості. Перетворення зачіпають мотиваційно-цільові основи спілкування курсанта, структуру соціально-перцептивного еталону поведінки військового керівника. Він насичується новим змістом, що виникає під час сприйняття зразків поведінки командирів і викладачів суспільних і військово-спеціальних дисциплін.

Зміна еталону веде до зміни реальної поведінки. Можливі суперечності між уявленнями курсантів про найбільш прийнятні способи спілкування керівника, що були в них до вступу в вуз і реальною поведінкою офіцерів. Ці уявлення є основою формування еталонів стилю, що якісно перетворюються в процесі становлення особистості майбутнього офіцера.

На базі НАПВУ було проведено опитування курсантів усіх курсів. Результати аналізу відповідей на запитання: "Чий стиль спілкування серед офіцерів вузу найбільше відповідає Вашим уявленням про стиль спілкування військового керівника?" свідчать про те, що на 1-му курсі найбільш впливають на курсантів командири навчальних груп (25% відповідей) та викладачі суспільних дисциплін (18%), на 2-му курсі названі офіцери цих же категорій, але в зворотному порядку (15% — командири навчальних груп, 27% — викладачі).

На старших курсах найбільший вплив на розвиток еталонів стилю здійснюють командування вузу (25% відповідей на 3-му курсі) і викладачі військово-спеціальних дисциплін (23% і 21% на 3-му і 4-му курсах відповідно). Така динаміка тісно пов'язана з загальними тенденціями розвитку структури стилю, з розширенням кола спілкування курсанта і професіоналізацією його особистості (у даному випадку — особистості майбутнього командира).

Специфічний зміст процесу розвитку стилю виражається особливою орієнтацією, спрямованістю такого розвитку на переважаюче оформлення структури та характеристик типологічно своєрідного стилю ("директивного", "розуміючого" тощо).

Джерелом розвитку стилю спілкування є вирішення суперечностей, що виникають між різними формами комунікативної поведінки курсанта; новими нормами, що регулюють його спілкування з іншими курсантами, командирами і викладачами; а також відображенням зразків їхньої реальної поведінки. Ці суперечності суб'єктивно відображаються у свідомості курсантів як психологічні труднощі, з якими вони стикаються в різноманітних ситуаціях у процесі військово-професійної адаптації.

Детермінантами розвитку стилю, тобто чинниками, що визначають його зміст і спрямованість, є: індивідуально-психологічні передумови, організаційно-діяльнісні та соціально-психологічні умови життєдіяльності (спілкування) курсантів.

У розвитку структури стилю спілкування курсантів виявляються дві основні тенденції: індивідуалізація, тобто становлення своєрідності, неповторності, унікальної цілісності особистості курсанта, та протилежна їй тенденція — типізація, тобто набуття подібних, загальних для своєї соціальної і професійної групи стильових характеристик.

Очевидно, що індивідуалізація стилю професійного спілкування передбачає зв'язок змісту компонентів, які формують його, з особливостями особистості курсантів, що дозволяють засвоювати ефективний стиль із більшою або меншою легкістю. Процес типізації зумовлений подібністю життєвих умов навчально-професійної діяльності й нормативного характеру рольових обов'язків. Важливу роль відіграє ціннісний обмін між курсантами, а також між ними та офіцерами вузу в спілкуванні один з одним. Форма поведінки, реалізація владних повноважень офіцером щодо курсанта є для останнього певною цінністю, що співвідноситься з уже сформованими еталонами, у яких головне місце може належати "розуміючому" або "директивному" стилям, визначаючи в силу цього більшу або меншу авторитетність цього офіцера для курсанта. Якщо ж еталони ще не сформовані, то домінуючі, поширені форми, стилі спілкування офіцерів будуть займати місце ціннісної орієнтації, що нормує. Якщо позиція підлеглого не дає курсанту можливості реалізувати свій еталон стилю, то, зайнявши офіційний статус, він може почати втілювати раніше приховану, "латентну" форму поведінки, що стала його референтною моделлю. Цим пояснюються випадки, коли курсант, що став сержантом, вступає в конфлікти з підлеглими, демонструючи новий для нього стиль міжособистісного спілкування, викликаючи тим самим дисонанс в оцінках курсантів ("влада зіпсувала" — таке типове пояснення дають курсанти, хоча, звичайно, справа й у їхній готовності виконувати розпорядження свого товариша, який одержав владні повноваження).

Т. Титаренком була запропонована модель онтогенезу стилю, згідно з якою розвиток стилю включає такі періоди: егоцентричний, конформний, ригідно-добросовісний, релятивістський, гармонійний. Кожний період відповідає якому-небудь віковому етапу і включає можливість "застрявання", "кристалізації" стилю і створення передумов для виникнення акцентуацій

характеру, що заважає гармонізації особистісної структури. Очевидно, що і в процесі розвитку стилю спілкування у майбутніх офіцерів існує складна динаміка стилютворення, що виражається в його етапах. Вони, на наш погляд, визначаються етапами навчання курсанта у вузі, його рухом від позиції абітурієнта до позиції керівника. Такий рух не може бути плавним і поступовим приростом нових комунікативних властивостей. Він при необхідності включає прогресивні і регресивні моменти, періоди дезінтеграції і дестабілізації старих внутрішньоструктурних зв'язків між компонентами стилю і прискороеного переходу до нових. Міняється і зміст компонентів. Ціннісно-орієнтаційні структури, передусім еталони стилів, фіксують зміни, пов'язані з переоцінкою значущості окремих сторін діяльності військового керівника, новим ставленням до них. Етапи розвитку стилю хронологічно відповідають різним курсам. Це природно, оскільки вони розмежовані значущими для курсантів періодами курсових канікулярних відпусток, досить жорсткими традиціями зростання об'єму їх неофіційних прав порівняно з курсантами молодших курсів і наближенням випуску зі стін академії.

Процес розвитку структури стилю може існувати, по-перше, у формі стихійного, спонтанного, неспрямованого нею становлення; по-друге, у формі цілеспрямованого, керованого формування. У даний момент, на жаль, як правило, переважає перша форма, оскільки ні сама управлінська діяльність, ні, тим більше, професійне спілкування військового керівника не виділялися в особливий предмет вивчення. Їх зміст поки що залишається невідрефлектованим і засвоюється стихійно, без вивчення курсантами закономірностей взаємодії керівника та підлеглих. Багато курсантів, як правило, не мають аналітичних і мотиваційно-ціннісних засобів критичного ставлення до своїх способів спілкування, як і до способів спілкування навколишніх. Це визначає ряд труднощів у молодих офіцерів при становленні на посаді.

Дослідження особливостей розвитку структури стилю військово-професійного спілкування у курсантів спрямоване на виявлення умов, що забезпечують і утруднюють гармонізацію, а також індивідуалізацію освоєння способів спілкування з підлеглими. Воно відповідає завданням підготовки майбутніх офіцерів до повсякденного спілкування в різних непрофесійних ситуаціях. Оскільки ефективне спілкування пов'язане з розвиненим соціальним інтелектом, що відповідає за гнучкість способів спілкування при будь-якому нормуванні ролі, то розкриття механізмів формування цього інтелекту має і особисту, і соціальну цінність.

Таке розуміння змісту стилю спілкування військового керівника, мотиваційно-ціннісних основ обумовлення його типологічно своєрідної структури і припущень відносно основних чинників розвитку стилю у курсантів і дозволило сформулювати методіку вивчення розвитку стилю спілкування, яка включає такі складові: а) перевірку припущення про своєрідність орієнтації курсантів різних курсів навчання на еталони стилів спілкування військового керівника; б) виявлення ролі окремих організаційно-діяльнісних і соціально-психологічних умов у виборі цього змісту; в) експериментальну перевірку тенденції індивідуалізації стилю спілкування в процесі його розвитку у курсантів; г) виявлення внутрішніх структурних взаємозв'язків між компонентами психологічної структури стилів, що відображають типологічну індивідуальність курсанта.

У якості показників організаційно-діяльнісних і соціально-психологічних умов розвитку стилю використовувались:

- оцінка стану взаємовідносин у навчальній групі, міра колективізму, згуртованості або ж конфліктності, відсутності взаємодопомоги;
- оцінка частоти виникнення труднощів у спілкуванні курсантів із військовослужбовцями різних категорій;
- оцінка частоти обговорення курсантами різних тем, що вказує на зміну значущості чинників, які впливають на їх розвиток.

Крім того, зіставлялись оцінки курсантів і сержантів, командирів відділень, які знаходились у дещо відмінних організаційно-діяльнісних умовах.

Для визначення структурного взаємозв'язку різних компонентів стилю один з одним, встановлення їх внутрішнього взаємозв'язку, що відповідає типологічній своєрідності, використовувались засоби кореляційного і факторного аналізу оцінок усіх показників.

Динаміка розвитку стилю оцінювалась за особливостями вираженості тенденцій індивідуалізації та типізації стилю. Для цього курсантами різних курсів бралися усереднені оцінки ефективності еталонних стилів спілкування, визначалися частки стилів, вибраних як найбільш ефективні; співвідносилися частки високих і низьких оцінок. При цьому зростання або зменшення числа високих оцінок відповідного стилю свідчило про зміну змісту мотиваційних і орієнтовних компонентів структури стилю, що знаходило своє відображення в упевненості виконання тих або інших значущих комунікативних дій.

Дана методика перевірялась експериментально серед курсантів усіх курсів навчання (286 осіб). Формуючі впливи психолого-педагогічного плану здійснювались протягом 1998–1999 рр., а також у 2000 р. на спеціально організованих навчальних заняттях і в позааудиторний час.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури та запровадження методики вивчення розвитку стилю спілкування дозволили зробити певні висновки, зокрема розвиток стилю спілкування військового керівника у курсантів — це якісне перетворення його структури, що склалася в період життя курсантів до навчання у вузі. Джерело розвитку — вирішення суперечностей, що виникають між характером індивідуальної комунікативної поведінки курсанта і новими професійними нормами спілкування, зразками поведінки інших військовослужбовців. Це виражається в особливій динаміці еталонних уявлень про ефективний стиль спілкування військового керівника; особливості індивідуально-психологічних передумов організаційно-діяльнісних та соціально-психологічних умов їх діяльності і спілкування курсантів визначають властивості динаміки, а також спрямованість розвитку стилю спілкування; перевірка концептуальних припущень про розвиток структури стилю спілкування військового керівника у курсантів спирається на методичні засоби оцінки системи показників, що відображають структурні компоненти стилю, особливості їх вияву і зміни в процесі розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губин В. А. Формирование командирских качеств у курсантов военных училищ: Дис... канд. пед. наук. — М., 1966. — 21 с.
2. Железняк Л. Ф. Формирование военно-профессиональной направленности у курсантов военных училищ: Дис. ... канд. псих. наук. — М., 1968. — 20 с.
3. Каширин В. П. Психология самоутверждения личности в военно-морском курсантском коллективе: Дис... канд. псих. наук. — М., 1979. — 20 с.
4. Осипенков Е. Ф. Социально-психологические особенности курсантов и их учет в учебно-воспитательном процессе. — М.: ВПА, 1974. — 44 с.
5. Соколов К. В зеркале выпускных экзаменов // На боевом посту. — 1990. — №74. — С.58–61.
6. Цибалов А. К. Личность командира и ее формирование в военном училище: Дис... канд. филос. наук. — М., 1973. — 22 с.

Марк ТАРНАВСЬКИЙ

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ КУЛЬТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ І КУРСАНТІВ

Найбільш складною і відповідальною частиною дослідно-експериментальної роботи в педагогіці є об'єктивна оцінка процесів і явищ, що досліджуються, можливість їх кількісного виразу та порівняння. Аналіз результатів військово-педагогічних досліджень показує, що в теорії військової педагогіки не склався загальний підхід до вимірювання педагогічних явищ.

Відсутність у військовій педагогіці розділу, який повною мірою можна було б назвати педагогічною кваліметрією, утруднює експериментальну роботу і пояснює складність фіксації педагогічних явищ із математичною точністю.

Дані експертного опитування у військових частинах Прикордонних військ України свідчать про те, що у військових частинах немає системи критеріїв для оцінки рівня культури управлінської діяльності офіцерів, а у військових вузах — культури управлінської діяльності курсантів. Внаслідок цього, як показали результати спостережень і опитування, частина командирів (начальників) при оцінці культури управлінської діяльності підлеглих керується